

Ewa Andrysiak

**FELICJA ŁĄCZKOWSKA (1860–1932) –
Twórczyni biblioteki publicznej i działaczka społeczna**

SYLWETKA I DOKONANIA

„*Wszystko dla dobra drugich – nic dla siebie*”¹ – słowa te były dewizą życia Felicji Łączkowskiej, kaliszanki, nauczycielki i działaczki społecznej, czynnie działającej w wielu stowarzyszeniach oświatowych, kulturalnych i społecznych. Jej postać stanowi znakomity przykład (nie tylko zresztą w regionalnej skali) ogromnego znaczenia wybitnych przedstawicielek kobiecego ruchu społecznego przełomu XIX i XX w. dla budowania fundamentów, na których wsparła się odradzająca Rzeczpospolita. Podstawę owych prac stanowiły działania oświatowe i kulturalne, prowadzone przez dziesięciolecia na ziemiach dawnego Królestwa Polskiego w niezwykle trudnych warunkach narzuconych przez politykę władz rosyjskich wobec polskiej społeczności. Łączkowska była w tym kontekście jednym z bardziej doniosłych, a mało znanych przykładów działaczek ruchu kobiet polskich.

Jakkolwiek jej postać przywoływana była w licznych opracowaniach historycznych dotyczących dziejów Kalisza przełomu XIX i XX stulecia, to do tej pory nie poświęcono jej obszerniejszego opracowania.

Biogramy Łączkowskiej znalazły się w *Polskim słowniku biograficznym*², *Słowniku pracowników książki polskiej* i *Słowniku biograficznym Wielkopolski*

---

¹ Cyt. za: *W Muzeum Ziemi Kaliskiej zawieszono portret założycielki ś.p. Felicji Łączkowskiej*, „ABC Kaliskie” 1932, nr 369, s. 10.

² PSB, t. 18; biogram pióra Stanisława Zbigniewa Gołębiowskiego zawiera pewną nieścisłość dotyczącą powstania Towarzystwa Przyjaciół Książki w Kaliszu (1927–1936), którego członkiem-założycielem była Łączkowska. Nie wydaje się możliwe, by projekt utworzenia tego stowarzyszenia zrodził się na „piątkach literackich”, których działalność rozpoczęła się w 1891 r. W gronie tym powstała myśl utworzenia biblioteki publicznej, a zorganizowany ruch bibliofilski rozpoczął się w okresie międzywojennym. Chodzi tu zapewne o Towarzystwo Biblioteki Publicznej i Czytelni im. A. Mickiewicza, którego członkiem była także Łączkowska.

południowo-wschodniej – ziemi kaliskiej; brak natomiast hasła Łączkowskiej w *Wielkopolskim słowniku biograficznym*³.

W 1926 r. z okazji 40-lecia pracy społeczno-pedagogicznej Łączkowskiej ukazała się publikacja *Ku czci Felicji Łączkowskiej 1886–1926 – uczennice*, zawierająca przemówienia z tej uroczystości. O Bibliotece i Czytelni Publicznej im. A. Mickiewicza i jej twórczyni pisał w roku 1996 w pracy o bibliotekach Kalisza Krzysztof Walczak⁴.

Wśród niewielu źródeł drukowanych wymienić należy bibliografię Danuty Wańki *Kalisz i ziemia kaliska na łamach „Gazety Kaliskiej” w latach 1893–1914*⁵, w której odnajdujemy informacje o artykułach opublikowanych tam przez Łączkowską, a także o organizacjach, w których działała. Jako członek Towarzystwa Przyjaciół Książki figuruje Łączkowska w spisie bibliofilów wydanym w 1928 r.⁶ W 1997 r. w Uniwersytecie Łódzkim obroniona została praca doktorska *Tradycje bibliofilskie Kalisza*⁷, w której znalazł się również fragment poświęcony Łączkowskiej.

Istotne źródło informacji stanowi prasa. „ABC Kaliskie” zawiera informacje o odczytach wygłaszanych przez Łączkowską w Uniwersytecie Powszechnym im. H. Sienkiewicza w Kaliszu oraz omówienia części z nich. Kilka artykułów przypominających postać Łączkowskiej i jej wkład w tworzenie biblioteki mickiewiczowskiej i muzeum ukazało się w „ABC Kaliskim” po jej śmierci w roku 1932. W rocznikach „Kalendarza na Szkołę Rzemiosł w Kaliszu” można odnaleźć nazwisko Łączkowskiej, przeglądając informacje o stowarzyszeniach działających w mieście nad Prosną.

Nie można też pominąć jej prac związanych z oświatą (*Moje wspomnienia o tajnym średnim szkolnictwie polskim w Kaliszu*)⁸, „piątkami literackimi” (*Co mnie skłoniło do zapoczątkowania „piątków”*)⁹ i biblioteką (*Biblioteka Mickiewiczowska*¹⁰, *Biblioteka Publiczna im. Adama Mickiewicza w Kaliszu. Zarys historyczny*¹¹).

³ *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa–Łódź 1972, biogram autorstwa A. Wende; *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej – ziemi kaliskiej*, t. 1, red. H. Tadeusiewicz, Kalisz 1998, biogram autorstwa E. Andrysiak, *Wielkopolski słownik biograficzny*, Warszawa–Poznań 1981, wyd. 2 – 1983.

⁴ K. Walczak, *Biblioteki Kalisza i ich miejsce w życiu kulturalnym miasta 1793–1945*, Kalisz 1996.

⁵ Kalisz 1998.

⁶ *Poczet członków polskich towarzystw bibliofilskich w r. 1928*, Warszawa 1928.

⁷ E. Andrysiak, *Tradycje bibliofilskie Kalisza*, Uniwersytet Łódzki. Wydział Filologiczny. Katedra Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej, Łódź 1996 (praca doktorska, maszyn.).

⁸ „Ziemia Kaliska” 1931, nr 4/12, s. 95–98.

⁹ „Ziemia Kaliska” 1931, nr 1/3, s. 3–5.

¹⁰ „Gazeta Kaliska” 1919, nr 110.

¹¹ *Kaliszka jednodniówka listopadowa 1918–1928*, Kalisz 1928, s. 17–18.

Celem artykułu jest przypomnienie postaci Łączkowskiej, twórczyni biblioteki publicznej, salonu literackiego i muzeum oraz jej działalności w różnych organizacjach.

Felicja Łączkowska urodziła się 12 sierpnia 1860 r. w Kaliszu w rodzinie szlacheckiej. Ojciec Żeliszaw Zadora-Łączkowski był właścicielem niewielkiej majątności ziemskiej w Korzeniowie koło Wielunia; zmarł 20 maja 1905 r. po krótkiej i ciężkiej chorobie w wieku 78 lat. Matka Józefa była córką Józefa Białobrzeskiego i Felicji z Kowalskich, zmarła 8 maja 1913 r. w wieku 80 lat. Rodzice pochowani zostali na cmentarzu miejskim w Kaliszu.

Wychowywaniem Felicji zajmowali się dziadkowie Białobrzescy mieszkający w Kaliszu. Łączkowska uczyła się początkowo na kompletach Bronisławy Dębnickiej; były to pierwsze tajne, zorganizowane około 1870 r., komplety z wykładowym językiem polskim. Po latach tak wspominała nauczycielkę: „Była to osoba bardzo wykształcona, doskonały pedagog, przy tym gorąca patriotka, entuzjastycznie rozkochana w poezji romantycznej. Umiała ten zapal przelać w serca swych uczennic, wywierając bardzo dodatni wpływ na kształcenie charakteru”¹². W 1906 r. odbył się uroczysty obchód 50-lecia pracy nauczycielskiej Dębnickiej, w którym licznie uczestniczyły wychowanki, dając wyraz swojej wdzięczności i uznania dla jej pracy¹³. Szkołę średnią ukończyła Łączkowska w Warszawie, uczyła się na pensji Emilii Krajewskiej. Po ukończeniu w 1878 r. pensji oraz wyższych kursów pedagogicznych i buchalteryjnych w Warszawie powróciła do Kalisza. W gimnazjum męskim (obecnie im. A. Asnyka) zdała egzamin państwowy, uzyskując kwalifikacje nauczyciela języka polskiego.

W 1912 r. wyjechała do Mentony do chorego brata Stefana, który zmarł 27 kwietnia tego roku w San Remo, pochowano go na cmentarzu miejskim w Kaliszu.

Wybuch wojny 1914 r. zastał Łączkowską nad Bałtykiem, gdzie przebywała na kuracji. Później los rzucił ją do Rosji, mieszkała w Petersburgu i w Moskwie, uczyła tam języka polskiego w polskich szkołach zorganizowanych przez Komitet Pomocy Ofiarom Wojny.

Rodziny nie założyła, wiadomo, że wychowywała siostrzenicę, siostra Łączkowskiej – Zofia zmarła w 1916 r. w Terjokach w Finlandii, gdzie została pochowana.

Na rok 1926 przypadł jubileusz 40-lecia pracy pedagogicznej i społecznej Łączkowskiej. Z tej okazji 13 czerwca w sali Towarzystwa Muzycznego odbyła się uroczystość przygotowana przede wszystkim przez byłe uczennice, wdzięczne swej nauczycielce za wprowadzanie „w zaczarowaną krainę Ducha

¹² F. Łączkowska, *Moje wspomnienia o tajnym średnim szkolnictwie polskim w Kaliszu*, „Ziemia Kaliska” 1931, nr 4/12, s. 95.

¹³ Tamże.

i Wiedzy”¹⁴. Jubilatkę witała orkiestra uczniów Gimnazjum im. Asnyka. Przewodniczącym komitetu był ks. prałat Jan Sobczyński, który w przemówieniu podkreślił zasługi, zalety charakteru i umysłu, a szczególnie umiłowanie i szerzenie polskości w mowie ojczystej, literaturze i historii¹⁵. Okolicznościowy adres odczytała była uczennica, także nauczycielka – doktor filozofii Melania Brokmanowa, a w imieniu najmłodszych uczennic głos zabrała maturzystka Sulimierska. Wyrazy uznania od byłych wychowanek gimnazjum swojej matki – Haliny Radolińskiej – złożyła jubilatce córka właścicielki. Grono nauczycielskie gimnazjum ss. nazaretanek reprezentował profesor łaciny dr Mieczowski, któremu w pamięć zapadły słowa Łączkowskiej, że praca jest dla niej życiem¹⁶. Nie brakło także życzeń od instytucji, którym Łączkowska poświęcała szczególnie swój czas i siły. W imieniu zarządów Biblioteki Publicznej im. Adama Mickiewicza, Muzeum Ziemi Kaliskiej i Macierzy Szkolnej życzenia jubilatce złożył mecenas Telesfor Kożuchowski. Na koniec w imieniu uczestniczek „piątków literackich” głos zabrała Emilia Bohowiczowa przypominając, że w ciągu ponad 30. lat gromadziła Łączkowska wokół siebie grono kobiet, które pod jej kierunkiem „przeżywały i obejmowały wszystkie niemal dziedziny rozkwitu twórczości ducha polskiego”¹⁷.

Słowa Łączkowskiej wypowiedziane na uroczystości 40-lecia pracy nauczycielskiej przypomniła w 1932 r. Zofia Kononowiczowa na zebraniu „piątku”: „A gdy mi z biegiem lat sił zabraknie lub gdy przyjdzie chwila co przetnie życia mego nic i nie będę mogła nadal strzec może ukochanych moich placówek społecznych, to wiem, że zostawię pod dobrą i troskliwą opieką tych, co mi są tak życzliwi, a którzy nie zapomną o należytych im rozwoju i ta pewność pozwala mi jasno patrzeć w przyszłość”¹⁸.

Felicja Łączkowska zmarła 16 września 1932 r. w Kaliszu, pochowana została na miejscowym cmentarzu przy ul. Górnośląskiej. Grób istnieje do dzisiaj, ale na płycie nagrobnej pozostały tylko nazwiska rodziców Łączkowskiej i brata, natomiast inskrypcja upamiętniająca Łączkowską została zniszczona.

Pamięć Łączkowskiej uczciło muzeum i biblioteka. W obu tych instytucjach odbyły się uroczystości związane z zawieszeniem jej portretu. W lokalu Biblioteki im. Adama Mickiewicza uroczystość miała miejsce 16 października 1932 r. przy licznych udziałach społeczeństwa. Odsłonięcia portretu dokonał ks. prałat Jan Sobczyński, następnie Janina Kostro – członkini „młodego

¹⁴ *Ku czci Felicji Łączkowskiej 1886–1926 – uczennice*, Kalisz [1926], s. 4.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże, s. 4 i n.

¹⁷ Tamże, s. 7.

¹⁸ Cyt. za: *Słów kilka o śp. Felicji Łączkowskiej wypowiedziane przez Zofię Kononowiczową na „Piątku” u p.p. Majorostwa Nowina-Nowickich*, „ABC Kaliskie” 1932, nr 351, s. 8.

piątku” – wygłosiła wspomnienie poświęcone założycielce Muzeum Ziemi Kaliskiej, Biblioteki im. A. Mickiewicza i „piątków literackich”. Życiorys zmarłej przypomniała panna Poradowska. Następnie Stefania Krzymuska przedstawiła historię powstania i dzieje pomnikowego dzieła Łączkowskiej – Biblioteki im. A. Mickiewicza w Kaliszu, a Michalina Deutschmanowa podkreśliła, iż bardzo pracowita za życia założycielka „łagodnymi, dobrymi oczami patrzeć będzie z portretu na dzieło swoich rąk”¹⁹.

W Muzeum Ziemi Kaliskiej natomiast umieszczenie portretu inicjatorki i współzałożycielki odbyło się 16 grudnia 1932 r. Odsłonięcia portretu, w obecności licznego grona uczestniczek „piątków literackich” i przedstawicieli społeczeństwa kaliskiego, dokonał w sali pokazów szkolnych imienia F. Łączkowskiej prezydent miasta Kalisza Mieczysław Szarras. Kończąc swoje przemówienie prezydent poinformował, że na najbliższe posiedzenie Rady Miejskiej zamierza wnieść projekt nazwania jednej z ulic Kalisza imieniem Felicji Łączkowskiej. Historię powstania Muzeum Ziemi Kaliskiej przedstawiła następnie Michalina Deutschmanowa²⁰.

W uznaniu zasług, jakie położyła Łączkowska przy tworzeniu kaliskich instytucji kulturalnych, Rada Miejska na posiedzeniu w 1933 r. przemianowała ulicę Parkową na ulicę Felicji Łączkowskiej²¹. W roku 1936 jeszcze raz uhonorowano Łączkowską, powstało wówczas Towarzystwo Bezpłatnej Biblioteki dla Najuboższych Dzieci miasta Kalisza im. Felicji Łączkowskiej. Inicjatorkami przedsięwzięcia były uczestniczki powojennych „piątków literackich”. Piętnastoosobowe grono pań wystąpiło z projektem założenia Towarzystwa, zajmującego się organizacją czytelnictwa wśród dzieci z najuboższych rodzin miasta. Wpisane do rejestru 14 lipca 1936 r. stowarzyszenie prowadziło wypożyczalnię książek i świetlicę. Działalność Towarzystwa i biblioteki przetrwała do wybuchu II wojny światowej²².

PRACA NAUCZYCIELSKA

Po zdaniu egzaminu państwowego w kaliskim gimnazjum męskim, dającego uprawnienia do nauczania języka polskiego, Felicja Łączkowska w 1885 r. rozpoczęła pracę w tajnych kaliskich pensjach żeńskich. Wykładała na kompletach Bronisławy Dębnickiej, swojej dawnej nauczycielki, i na pensji

¹⁹ *Cześć pośmiertna. Oddanie hołdu śp. F. Łączkowskiej*, „ABC Kaliskie” 1932, nr 299, s. 8.

²⁰ *W Muzeum Ziemi Kaliskiej zawieszono portret założycielki ś.p. Felicji Łączkowskiej*, „ABC Kaliskie” 1932, nr 369, s. 10.

²¹ *Z Rady Miejskiej*, „ABC Kaliskie” 1932, nr 299, s. 8.

²² K. Walczak, *Biblioteki Kalisza...*, s. 211–212.

Ludwika Wojciechowskiej²³, na której kształciły się przeważnie dziewczęta ze sfer ziemiańskich i miejscowej inteligencji. Większą uwagę zwracano na znajomość języków, „na tz. ułożenie, talenta i wyrobienie towarzyskie”. W 1890 r. nastąpiła likwidacja szkoły, a L. Wojciechowska wyjechała do Warszawy, gdzie zmarła. Łączkowska natomiast w roku 1890 otworzyła w Kaliszu własną nielegalną pensję żeńską, której działalność zakończył wybuch pierwszej wojny światowej.

Pensja funkcjonowała przez 24 lata w mieszkaniu przy ul. Mariańskiej, róg Starego Rynku (obecnie Główny Rynek). „Była to praca bardzo denerwująca – wspomina Łączkowska – ale nie pozbawiona uroku, ze względu na tajemniczość i konspiracyjność, jaka zwykle pociąga, zwłaszcza w czasach narodowego ucisku. Oddziaływało to dodatnio na psychikę całego grona nauczycielskiego, jako i uczennic. Solidarność narodowa i wspólny cel, jaki nas jednoczył, wyrobił silny łącznik duchowy i intelektualny, który z uczących i uczących tworzył serdeczną przyjacielską jedność. Pamięć tych chwil i tej pracy będzie mi zawsze najmilszym wspomnieniem, mimo strachu, jaki codziennie przeżywałam na każdy odgłos dzwonka w przedpokoju: «czy to nie policja, czy nie rewizja»²⁴.

Początkowo na komplety uczyli się kilkanaście dziewcząt, a nauka odbywała się na poziomie klas niższych. Uczyła sama Łączkowska przy pomocy siostry i dwóch nauczycielek. Co roku liczba uczennic wzrastała. Pozwoliło to nadać początkowym kompletom cechy szkoły średniej, na wzór tajnych pensji warszawskich. Strajk szkolny 1905 r. spowodował zwiększenie liczby uczennic, Łączkowska zlikwidowała więc klasy niższe, przyjęła natomiast więcej nauczycielek specjalistek, a prefektem został ks. Włodzimierz Jasiński. Program nauki ściśle przystosowany do programów szkół polskich w Galicji pozwalała dziewczętom wstępować na Wyższe Kursy im. Baranieckiego w Krakowie i Wyższe Kursy im. Miłkowskiego w Warszawie.

Nauka odbywała się przy długich stołach, zarówno ławki jak i tablice były bowiem sprzętem zabronionym, tablicę przechowywano za piecem, a „w pogotowiu była pusta szafa i druga skrytka w murze, gdzie w czasie alarmu mogły się skryć nadliczbowe uczennice, a nawet nauczycielki”²⁵. Zachowując ostrożność, uczennice wychodziły z lekcji parami, w odstępie kilku minut, z książkami zawiniętymi w papier. Plusem mieszkania, w którym odbywała się nauka, było to, że miało ono dwa wejścia, od ul. Mariańskiej i od Starego Rynku.

²³ Działalność nauczycielska opisana została na podstawie wspomnień F. Łączkowskiej pt. *Moje wspomnienia o tajnym średnim szkolnictwie polskim w Kaliszu*, „Ziemia Kaliska” 1931, nr 4/12, s. 95–98.

²⁴ Tamże, s. 96.

²⁵ Tamże, s. 97.

Odpowiedzialność za tajne nauczanie wzrosła jeszcze bardziej za czasów A. Apuchtina²⁶. Wobec nauczycieli i rodziców stosowano kary do 3000 rs lub 3 miesięcy więzienia.

Łączkowska starała się uczulić wychowanki na sprawy społeczne; dziewczęta dwa razy do roku – na Boże Narodzenie i na Wielkanoc – organizowały Choinkę i Świecone dla biednych dzieci.

W okresie międzywojennym, posiadając świadectwo nauczyciela gimnazjalnego, Łączkowska uczyła języka polskiego i historii w kaliskim gimnazjum żeńskim Zgromadzenia Najświętszej Rodziny z Nazaretu, założonym w roku 1918²⁷, organizowała też kursy literatury dla nauczycielek szkół powszechnych, ponadto uczyła w gimnazjum im. A. Asnyka, w gimnazjum Haliny Radolińskiej, udzielała lekcji prywatnych²⁸.

DZIAŁALNOŚĆ SPOŁECZNA

„Piątki literackie”

4 listopada 1891 r. w mieszkaniu Wandy Białobrzeskiej (róg Nowego Rynku i Ciasnej) zebrało się grono dziesięciu kaliskich entuzjastek, które za cel postawiły sobie wzajemne kształcenie, wspólne odczytywanie książek zakazanych, opracowywanie referatów na temat różnych zagadnień. „Posiedzenia te, z inicjatywy i pod protektorem cenionej p. Łączkowskiej – miały charakter serdecznych, towarzyskich tygodniowych zebrań, na których – książka, referat były łącznikiem wspólnej sympatii”²⁹. Inspiratorką przedsięwzięcia była Łączkowska, a w pierwszym zebraniu uczestniczyły Zofia Łączkowska, Jadwiga Pstrokońska, Zofia Umińska, Leontyna Szymańska, Cecylia Helbichówna, Maria Kiedrzyńska, Zofia Milewska (Mieszowska) oraz Halina Smogorzewska (Radolińska) i Maria Smogorzewska (Księżopolska)³⁰.

²⁶ A. Apuchtin – kurator Warszawskiego Okręgu Naukowego (1879–1897); za jego czasów w szkole zapanował surowy rygor, dyrekcja i nauczyciele rosyjscy, których z każdym rokiem przybywało, byli gorliwymi wykonawcami polityki rusyfikacyjnej caratu.

²⁷ *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych*, zestawione pod red. Zygmunta Zagórowskiego, Lwów–Warszawa 1924, s. 203–204.

²⁸ *W Muzeum Ziemi Kaliskiej...*, s. 10.

²⁹ *Katakumby kaliskie. Kartki ze wspomnień E. Bohowiczowej*, „ABC Kaliskie” 1932, nr 175, s. 8.

³⁰ M. Zadora, *Wspomnienia „Piątkowe”*. Kartki z ruchu umysłowego i społecznego kobiet kaliskich w latach 1892–1912, „Goniec Kaliski” 1924, nr 9; J. Pstrokońska-Janowiczowa, *Sprawozdanie z pierwszych 10 lat „Piątku” 1891–1902*, „Ziemia Kaliska” 1931, nr 1–3, s. 5–10.

Spotkania, jak wspomina M. Zadora, odbywały się „w staroświeckim saloniku, o palisandrowych meblach, krytych czarnym włosiem, przy okrągłym czeczotkowym stole zasiadało małe kółko, ożywione najlepszymi chęciami”³¹. Początkowo nie szczędzono paniom anonimowej krytyki, czego przykładem są dwa zachowane wierszyki:

W pewnym nadgranicznym mieście
Zbiera się grono niewieście,
I wzorem „Ślubów panieńskich”,
Zrzeka się towarzystw męskich.
Poważnej szuka lektury,
Nic ich nie bawi, prócz literatury,
Lecz, gdy nadejdzie odpowiednia chwilka,
Każda w zanadrzu ma nowinek kilka,
W których, jak to zwykle bywa,
„Brzydka pieć” główną rolę odgrywa.
Przestańcie, oj przestańcie,
Bo się źle bawicie!
Dła nas to igraszką,
Wam idzie o życie!
Porzucicie powagę, naukę i dąsy,
Jeśli wam są miłe nasze dziarskie wąsy,
Zacznijcie flirtować i bawić nas szczerze,
A może z nas który, z pośród was wybierze.

I drugi nieco złośliwszy:

A piątkowe zebrania –
Czy znacie to imię,
Gdzie połowa wciąż gada –
A połowa drzemie.
Gdzie prezes łożyć musi na wszystkie wydatki:
Dowcipu, wiadomości, sucharków, herbatki³².

Stałe spotkania odbywały się w piątki, ponieważ w dniu tym zwyczajowo nie składano wizyt. Początkowo uczestniczki ograniczały się do odczytywania krytyk literackich, poezji, referatów na temat zakazanych cenzurą książek, później same zaczęły streszczać i oceniać nowe utwory, by w końcu występować z samodzielnymi referatami, które wywoływały wśród zebranych pań dyskusje. Jedną z pierwszych samodzielnych prelekcji poświęcona była wydanym wówczas szkicom Szymona Askenazego *Wczasy historyczne* (1901). Do samodzielnych wystąpień zachęcała własnym przykładem Felicja Łączkowska. Umiejętnością wyboru tematów i ich opracowaniem wyróżniły się

³¹ M. Zadora, *Wspomnienia „Piątkowe”...*, nr 10.

³² Tamże.

Ludwika Dobrzyńska-Rybicka, później kustosz biblioteki Mielżyńskich w Poznaniu oraz Maria z Chrzanowskich Gałczyńska, później właścicielka księgarni w Kaliszu, działaczka społeczna i kulturalna, która przygotowała bardzo wiele tematów z zakresu historii, filozofii i literatury. Z wykładami na „piątkach” wystąpił też ksiądz Włodzimierz Jasiński, później biskup ordynariusz diecezji sandomierskiej (1930), a następnie łódzkiej (1934) oraz Bronisław Gałczyński – syn Marii Gałczyńskiej – wówczas student filozofii, później znany pomolog³³.

18 maja 1902 r. – w dniu imienin Łączkowskiej, który corocznie kończył zebrania – obchodzono dziesięciolecie działalności „piątków”. Liczba uczestniczek, z dziesięciu w 1892 r., wzrosła do 30. Spotkania piątkowe przeniesione zostały w 1902 r. do mieszkania państwa Łączkowskich (ul. Mariańska), gdzie pomieścić się mogło znacznie więcej osób. Nadal spotkaniami kierowała Łączkowska. W latach 1902–1912 opracowano ogółem 80 referatów, większość (50) dotyczyła literatury pięknej, poruszano także kwestie religijne i społeczne, zwłaszcza kobiece i pedagogiczne³⁴. W 1906 r. delegacja pań (Maria Gałczyńska, Emilia Bohowiczowa, F. Łączkowska) brała udział w jubileuszu 40-lecia pracy literackiej Elizy Orzeszkowej. Delegatki ofiarowały jubilatce album Kalisza oraz fotografię uczestniczek „piątku”³⁵. W marcu 1912 r. wystąpieniem F. Łączkowskiej nt. Legionu Stanisława Wyspiańskiego zakończyły się piątkowe spotkania, ponieważ „Bolesne straty najbliższych osób z rodziny uniemożliwiły przewodniczącej dalsze kierowanie zebraniem”³⁶. Łączkowska wyjechała w 1912 r. do Mentony, w roku następnym zmarła jej matka, w sierpniu 1914 wybuchła wojna, która przerwała działalność nie tylko „piątków”, a w 1916 r. zmarła jej siostra – Zofia.

Spotkania pod kierownictwem Felicji Łączkowskiej wznowione zostały w 1920 r., miały wówczas charakter towarzyski, a omawiano na nich sprawy aktualne. „Piątek” przetrwał wówczas zaledwie dwa miesiące, ostatni poświęcony był kwestii stanowiska prawnego kobiety, referowała go dr Melania Brokmanowa³⁷. Dopiero 25 stycznia 1924 r. „piątek” powrócił na mapę kulturalną Kalisza. Przeszła obowiązywać wymóg samodzielnego opracowywania tematów, każda z pań mogła na swój „piątek” zaprosić osobę referującą, ułożyć w porozumieniu z przewodniczącą program, zapraszać gości. Rozszerzył się także program piątkowych spotkań, oprócz referatów wprowadzono wieczory muzyczne i dyskusyjne oraz raz do roku zebranie tzw. karnawałowe.

³³ *Katakumby kaliskie...*, s. 8.

³⁴ M. Zadora, *Wspomnienia „Piątkowe”...*, nr 11; *Spis tematów opracowanych na „Piątkach” w okresie od 1902–1912 r.*, „Ziemia Kaliska” 1931, nr 1/3, s. 30–32.

³⁵ Z. Brudnicka-Kononowicz, *Drugie dziesięciolecie „Piątków” 1902–1912*, „Ziemia Kaliska” 1931, nr 1/3, s. 10.

³⁶ M. Zadora, *Wspomnienia „Piątkowe”...*, nr 13.

³⁷ Z. Hryniewicz, *„Piątki” powojenne 1925–1931*, „Ziemia Kaliska” 1931, nr 1/3, s. 14.

W latach 1924–1931 wygłoszono 89 referatów: 33 z zakresu literatury i 56 o treści historycznej, społecznej, filozoficzno-religijnej i przyrodniczej³⁸.

Utworzenie Biblioteki im. A. Mickiewicza w Kaliszu

Przygotowywanie referatów i odczytów na piątkowe zebrania literackie wiązało się z potrzebą korzystania z książek. W 1900 r. na jednym z zebrań Łączkowska rzuciła myśl utworzenia biblioteki, która miała służyć nie tylko inteligencji, ale wszystkim mieszkańcom, dla których przewidywano otwarcie bezpłatnego działu popularnego. Pomysłodawczyni uzyskała poparcie uczestniczek „piątków”. Niestety, mimo starań i protekcji rząd gubernialny dwukrotnie odmówił pozwolenia na otwarcie biblioteki publicznej. W związku z tym rozpoczęto więc starania o założenie prywatnej wypożyczalni książek. Pozwolenie otrzymała córka byłego urzędnika Wiktoria Lewandowiczówna, która bezinteresownie odstąpiła część pracowni introligatorskiej przy ul. Łaziennej i podjęła się udostępniania książek³⁹.

Otwarcie placówki pn. Wypożyczalnia W. Lewandowicz odbyło się 30 czerwca 1900 r. Podstawę księgozbioru stanowiły zbiory prywatne Felicji Łączkowskiej, a urządzona przez organizatorki biblioteki loteria fantowa dostarczyła środki na zakup książek. Pomoc ze strony warszawskiej księgarni Gebethnera i Wolffa pozwoliła na dokonanie pierwszych zakupów na znaczną kwotę 450 rb; było to możliwe dzięki uzyskaniu 50-procentowego rabatu i znacznego kredytu⁴⁰.

Początki działalności wypożyczalni były trudne. Pierwszymi czytelniczkami były uczestniczki „piątków literackich”, które opłacały miesięczną składkę w wysokości 50 kop. Na koniec 1905 r. księgozbiór liczył 2000 wol., a jego głównymi opiekunkami były Felicja Łączkowska i Leontyna Szymańska. Stopniowo przybywało czytelników i książek. Wypożyczalnia przetrwała do 1907 r., kiedy uzyskano zezwolenie na założenie publicznej czytelnicy i biblioteki przy Polskiej Macierzy Szkolnej. Przed otwarciem biblioteki, które nastąpiło 10 marca 1907 r., wybrano zarząd Czytelnicy i Biblioteki im. Adama Mickiewicza przy PMS, na czele którego stanął prawnik i działacz społeczny Kazimierz Rymarkiewicz, a patronem biblioteki został Adam Mickiewicz⁴¹.

³⁸ Tamże; *Spis tematów opracowanych na „piątkach” w okresie 1925–1931 r.*, tamże, s. 32–35 – wykazuje natomiast łącznie 105 tematów, w tym 38 z literatury.

³⁹ K. Wałczak, *Biblioteki Kalisza...*, s. 179–180; *Biblioteka Mickiewiczowska. Sprawozdanie z działalności za lata 1914, 1915, 1916, 1917 i 1918*, „Gazeta Kaliska” 1919, nr 110, s. 5 – autor(ka) artykułu podaje, że czytelnicy otwarta została 15 czerwca 1900 r. przy ul. Rzeźniczej, a w 1907 przeniesiona na ul. Łazienną.

⁴⁰ F. Łączkowska, *Biblioteka Publiczna im. A. Mickiewicza w Kaliszu. Zarys historyczny*, [w:] *Kaliszka jednodniówka listopadowa 1918–1928*, Kalisz 1928, s. 17.

⁴¹ K. Wałczak, *Biblioteki Kalisza...*, s. 181.

Likwidacja Polskiej Macierzy Szkolnej postawiła bibliotekę w trudnej sytuacji. Przed zamknięciem uchroniło ją utworzenie i urzędowe zarejestrowanie Towarzystwa Biblioteki Publicznej i Czytelni im. Adama Mickiewicza w Kaliszu, co nastąpiło w styczniu 1908 r. Okres pomiędzy likwidacją PMS a organizacją Towarzystwa biblioteka przetrwała dzięki W. Lewandowiczównie, która opłacając pozwolenie na rok 1907, nadal występowała jako właścicielka wypożyczalni. W skład zarządu Towarzystwa Czytelni i Biblioteki im. A. Mickiewicza weszła F. Łączkowska, która razem z M. Suchorską została opiekunką księgozbioru. Bibliotekarką była W. Lewandowiczówna⁴².

W 1911 r. bibliotekę przeniesiono do nowego lokalu przy placu św. Stanisława (dom Towarzystwa Kredytowego miasta Kalisza), który wkrótce okazał się za ciasny. Starania o nowe pomieszczenia przerwał wybuch wojny. Choć biblioteki nie strawił pożar, to ucierpiała ona od grabieży. Znaczną część zbiorów zdołały uratować Halina Kozuchowska i Melania Brokmanowa. W tym czasie F. Łączkowskiej nie było w Kaliszu. Biblioteka wznowiła działalność od połowy 1916 r., funkcję prezesa towarzystwa objął wówczas ksiądz Jan Sobczyński⁴³.

Pierwsze, po kilkuletniej przerwie, zebranie członków Towarzystwa Biblioteki i Czytelni im. Adama Mickiewicza odbyło się w kwietniu 1918 r., wyłoniono na nim zarząd, na czele którego stanął ks. Sobczyński. Poprzedni prezes – K. Rymarkiewicz zmarł w marcu 1918 r. Do 15-osobowego zarządu weszła również Łączkowska. Podniesiona została także kwestia wyboru nowych opiekunek, którą wyjaśniał ks. Sobczyński, iż zgodnie z wcześniejszym postanowieniem dozgonnymi opiekunkami działów placówki wybrane zostały panie Łączkowska i Suchorska⁴⁴.

Łączkowska „godzinami całymi katalogowała i porządkowała spustoszoną przez Niemców bibliotekę”⁴⁵.

W latach 1921–1922 biblioteka korzystała z subwencji Rady Miejskiej. W październiku 1928 r. nastąpiła kolejna przeprowadzka zbiorów do lokalu w Banku Handlowym przy ul. Marszałka Piłsudskiego 33 (obecnie Śródmiejska). Poświęcenia nowego lokalu dokonał ks. prałat Sobczyński, „który następnie w pięknym swym przemówieniu podniósł zasługi założycielki i ofiarodawczyni tej czytelni, a dzisiejszej wielkiej jej opiekunki, p. Felicji Łączkowskiej, niezmiernie poświęcającej się nadal krzewieniu ukochania dobrej książki”⁴⁶.

Mimo iż biblioteka borykała się z kłopotami finansowymi jej księgozbiór systematycznie się powiększał, przed I wojną liczył 8500, w 1927 – 12 500,

⁴² Tamże, s. 182–184.

⁴³ *Biblioteka Mickiewiczowska. Sprawozdanie...*, s. 5.

⁴⁴ *Z Tow. Biblioteki im. Mickiewicza*, „Gazeta Kaliska” 1919, nr 88.

⁴⁵ *W Muzeum Ziemi Kaliskiej...*, s. 10.

⁴⁶ M. K., *Poświęcenie nowego lokalu czytelni im. A. Mickiewicza*, „ABC Kaliskie” 1928, nr 303, s. 1.

w 1930 – 14 000, a w 1939 – 25 000 tomów. Zbiory biblioteki dzieliły się na działy: naukowy, beletrystyczny i popularny (o powiększenie tego ostatniego szczególnie dbała Łączkowska), w 1929 r. powstał dział regionalny⁴⁷. W 1931 r. Łączkowska pisała, iż dzięki ofiarności kaliszian i okolicznych ziemian biblioteka posiada bogaty dział czasopism, w tym komplet „Biblioteki Warszawskiej” z lat 1841–1900, encyklopedie ogólne i specjalne, m. in. pierwsze wydanie encyklopedii Orgelbranda. Poza literaturą w języku polskim, biblioteka oferowała dzieła niemieckie, francuskie i angielskie⁴⁸.

„Jej zadaniem było zawsze dobro publiczne i szerzenie zdrowej oświaty, a tego właśnie najwięcej obawiali się nasi ciemniejscy, dlatego Biblioteka nasza od początku swego istnienia zwalczać musiała wiele przeszkód, nim zajęła należne sobie stanowisko i wpływ swój ustalić zdołała” – pisała jej twórczyni w artykule przypominającym historię biblioteki, zamieszczonym w *Kaliskiej jednodniówce listopadowej*, wydanej z okazji 10-lecia odzyskania niepodległości⁴⁹. Kończąc artykuł, autorka wyrażała nadzieję, że w wolnej i niepodległej Polsce biblioteka, dzięki sympatii i poparciu społeczeństwa będzie się pomyślnie rozwijać, „siejąc zdrowe ziarno oświaty, stanie się ogniskiem wiedzy, promieniującej na Kalisz i jego okolice”⁵⁰.

Mimo iż biblioteka przeżywała trudności finansowe i lokalowe, funkcjonowała do 1939 r. Po wybuchu II wojny światowej i wkroczeniu Niemców do miasta, podobnie jak inne biblioteki, została zamknięta. Dalsze losy zbiorów nie do końca są znane. Złożono je najpierw w piwnicy budynku, w którym działała biblioteka, potem przeniesiono do składnicy makulatury, a część z nich w 1940 r. posłużyła do zasypania dawnego kanału Prosný zwanego „Babinką”, gdzie zginęły także książki z innych bibliotek kaliskich⁵¹.

Praca w Towarzystwie Przyjaciół Książki w Kaliszu

W okresie międzywojennym nastąpił w kraju rozwój zorganizowanego ruchu bibliofilskiego. Powstały wówczas stowarzyszenia bibliofilskie w Warszawie (1921), Krakowie (1922), Poznaniu, Zamościu (1923), Lwowie (1925), Toruniu, Wilnie i Lublinie (1926) oraz Łodzi (1927). Organizacja zrzeszająca miłośników książki powstała także w Kaliszu, swoją działalność Towarzystwo Przyjaciół Książki rozpoczęło 29 października 1927 r. Na jego czele stanął prawnik Mieczysław Siekiel-Zdzienicki. W szeregach Towarzystwa znaleźli

⁴⁷ E. Andrysiak, *Tradycje bibliofilskie Kalisza...*, s. 75; *Straty bibliotek polskich w czasie II wojny światowej*, oprac. B. Bieńkowska, Warszawa 1994, s. 95.

⁴⁸ F. Łączkowska, *W sprawie biblioteki naukowej w Kaliszu*, „Ziemia Kaliska” 1931, nr 1/3, s. 38–39.

⁴⁹ F. Łączkowska, *Biblioteka Publiczna...*, s. 17.

⁵⁰ Tamże, s. 18.

⁵¹ K. Walczak, *Biblioteki Kalisza...*, s. 191.

się także: Melania Brokmanowa, Stefan Dybowski, Władysław Kwiatkowski, Mieczysław Kraucki, Felicja Łączkowska, Mieczysław Michalski, Alfons Parczewski, ksiądz Jan Sobczyński, Janusz Staszewski, Kazimierz Stefański, Mieczysław Stefanowicz i Mieczysław Szarras. Funkcję wiceprezesa powierzono Łączkowskiej, a zebrania członków Towarzystwa odbywały się w lokalu Biblioteki im. Adama Mickiewicza mieszczącej się w tym czasie w budynku Banku Handlowego przy ul. Marszałka Piłsudskiego 33 (obecnie ul. Śródmiejska), której główną opiekunką była Łączkowska. Z kilku informacji zamieszczonych w prasie wynika, iż spotkania odbywały się raz w miesiącu⁵².

Największym przedsięwzięciem wystawienniczym TPK było zorganizowanie w 1928 r. ekspozycji druków kaliskich „325 lat drukarstwa kaliskiego”, na której zgromadzono przeszło 1200 pozycji. I choć najbardziej w organizację wystawy zaangażowani byli Władysław Kwiatkowski i Stefan Dybowski⁵³, to nie można wykluczyć udziału pozostałych członków, w tym i Łączkowskiej.

Jednym z zadań Towarzystwa było sporządzenie kompletnej bibliografii druków kaliskich. Prace bibliograficzne zapoczątkował S. Dybowski, a pomocą miał służyć własny księgozbiór TPK, bliotekarzem był nauczyciel Władysław Kwiatkowski⁵⁴. Trudno sobie wyobrazić, by Łączkowska jako opiekunka Biblioteki im. A. Mickiewicza nie służyła i tu fachową pomocą.

Towarzystwo Przyjaciół Książki prowadziło także działalność wydawniczą (11 publikacji) oraz wydawało miesięcznik regionalny „Ziemia Kaliska” (1930–1932), na łamach którego publikowała też Łączkowska. Spośród wydawnictw TPK jedno – *Jubileusz piątków literackich* (Kalisz 1931) – poświęcone było spotkaniom, które organizowała w 1891 r. F. Łączkowska.

Działalność Towarzystwa zakończyła się w 1936 r. Wpływ na to miała zapewne śmierć kilku członków TPK, Łączkowskiej w 1932 r., A. Parczewskiego w 1933 r. i M. Krauckiego w 1935 r. Poza tym W. Kwiatkowski i S. Dybowski zaangażowali się w działalność Kaliskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Majątek Towarzystwa Przyjaciół Książki zgodnie ze statutem przekazany został Muzeum Ziemi Kaliskiej⁵⁵.

Współorganizacja Muzeum Ziemi Kaliskiej

Felicja Łączkowska była inicjatorką, współtwórczynią i współfundatorką Muzeum Pomocy i Pokazów Szkolnych w Kaliszu. Myśl utworzenia instytucji pełniącej pomocniczą rolę w nauczaniu młodzieży została przedstawiona

⁵² E. Andrysiak, *Tradycje bibliofilskie Kalisza...*

⁵³ Tamże.

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ Tamże.

przez Łączkowską w 1909 r. na zebraniu uczestniczek „piątku literackiego”. Projekt spotkał się z uznaniem i ogólnym poparciem pań, szczególnie Haliny Kożuchowskiej. Od tej chwili obie panie zajęły się urzeczywistnieniem planów. Łączkowska zbierała i gromadziła okazy przyrodnicze, sama przygotowywała eksponaty, zasuszając rośliny i sporządzając do nich gablotki.

W maju 1909 r. Stowarzyszenie Narodowe Kobiet Polskich w Kaliszu na łamach „Gazety Kaliskiej” informowało o mającej się odbyć we wrześniu Wystawie Pracy Kobiet. W skład komitetu wystawy weszły m. in.: F. Łączkowska, H. Kożuchowska, Ludwika Mamrothowa z Rychwała, Zofia Niemojowska z Marchwacza, Waleria Orłowa, Antonina Radwanowa. Zaplanowanych zostało 11 działów⁵⁶. Łączkowska podjęła się przygotowania na wystawę działu szkolnictwa elementarnego Kalisza. Postawiła jednak warunek, by 25% ogólnego dochodu z wystawy przekazano na mające powstać muzeum szkolne. Wystawa trwała od 26 września do połowy października 1909 r. i cieszyła się dużym zainteresowaniem, przynosząc pokaźny zysk. Muzeum szkolne otrzymało 1000 rs, co było przede wszystkim zasługą H. Kożuchowskiej. Po zamknięciu wystawy Łączkowska i Kożuchowska zorganizowały zebranie „muzealne”, na którym wybrano zarząd przyszłego muzeum. Przewodniczącą została F. Łączkowska, a sekretarką H. Kożuchowska⁵⁷. Rozpoczęły się intensywne prace, z Pragi sprowadzono preparaty spirytusowe, eksponaty anatomiczne i przyrządy geograficzne. Na prośbę Łączkowskiej różne fabryki i zakłady nadsyłały dary (m. in. okazy minerałów, zbiory owadów i motyli). Wszystkie eksponaty zgromadzono w dwóch pomieszczeniach przy Bibliotece im. Adama Mickiewicza (ul. Łazienna). 1 lipca 1911 r. Muzeum Pomocy i Pokazów Szkolnych (określane także jako „Sekcja pokazów i pomocy szkolnych”) przeniesione zostało do wynajętego lokalu w gmachu Towarzystwa Muzycznego. W październiku tego roku swoje zbiory etnograficzne przekazał Stanisław Graeve z Biskupic, prezes kaliskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego; połączono je z eksponatami muzeum szkolnego i oddano do użytku zwiedzających 17 grudnia 1911 r.⁵⁸ Muzeum czynne było w niedziele i święta, a dyżury pełniły członkinie zarządu. W lutym 1914 r. zbiory muzeum szkolnego i etnograficzne przeniesione zostały do tzw. pałacu Puchalskich, przy dzisiejszym pl. Kilińskiego. W kwietniu dołączono tu także Muzeum Archeologiczne – zwane Muzeum Ziemi Kaliskiej – czyli wcześniejszą Sekcję starożytności, utworzoną w 1906 r. przy oddziale Towarzystwa Popierania

⁵⁶ *Odezwa* [Stowarzyszenia Narodowego Kobiet Polskich w Kaliszu], „Gazeta Kaliska” 1909, nr 110, s. 1.

⁵⁷ *W Muzeum Ziemi Kaliskiej zawieszono portret założycielki ś.p. Felicji Zadora-Łączkowskiej*, „ABC Kaliskie” 1932, nr 369, s. 10.

⁵⁸ Tamże; B. K u n i c k i, *Z dziejów Muzeum Ziemi Kaliskiej*, „Rocznik Kaliski” 1973, t. 6, s. 367.

Przemysłu i Handlu. Połączone zbiory otrzymały nazwę Muzeum Ziemi Kaliskiej, szczególnie opiekowała się nimi H. Kożuchowska, a po jej śmierci w lipcu 1921 r. obowiązki te powierzono F. Łączkowskiej i pełniła je do chwili przejścia go przez miasto w listopadzie 1928 r.⁵⁹ Nadal jednak Łączkowska przekazywała do muzeum dary, m. in. w pierwszej połowie roku 1929 ofiarowała filiżankę saską i inne eksponaty⁶⁰.

Wykłady w Uniwersytecie Powszechnym im. H. Sienkiewicza

W lipcu 1919 r. powstał w Kaliszu Oddział Narodowej Organizacji Kobiet, w ramach którego działało kilka sekcji, jedna z nich zajmowała się organizowaniem kolonii letnich dla dzieci, sekcja dochodów niestałych urzędzała m. in. dancingi, przeznaczając zysk na kolonie dla dzieci. Sekcja biblioteczna prowadziła bezpłatne wypożyczanie książek, a sekcja rozrywkowa urzędzała wycieczki (m. in. do muzeum kaliskiego), majówki i przedstawienia amatorskie⁶¹.

W roku 1923 w ramach pracy kulturalno-oświatowej prowadzonej przez Narodową Organizację Kobiet rozpoczął działalność Uniwersytet Powszechny im. Henryka Sienkiewicza, który przejął akcję odczytową. Sezon wykładów trwał od października i kończył się przed Świętami Wielkanocnymi. Wykłady miały miejsce w środę i w niedzielę, w godzinach wieczornych, a od sezonu 1929/1930 – tylko w niedzielę, wstęp był bezpłatny.

Tematyka wykładów obejmowała: prawo, historię, literaturę polską, geografę, przyrodę i higienę, medycynę, naukę obywatelstwa. Wykłady prowadzone były przede wszystkim przez siły miejscowe, m. in. profesorów Gimnazjum im. Adama Asnyka (Stanisław Krzysik, Tomasz Łysek, Wojciech Węgrzyn), lekarzy (Pawłowski, Franciszek Sulikowski, Rogala), prawników (mec. Jerzy Dołęga-Kowalewski)⁶².

Wykłady z zakresu literatury polskiej prowadziła także Felicja Łączkowska. W latach 1927–1930 wygłosiła 11 prelekcji. Wiadomości o wykładach zebrane zostały z „ABC Kaliskiego”. Dziennik informował czytelników o mających odbyć się prelekcjach oraz zamieszczał sprawozdania z nich. Łączkowska prowadziła wykłady w ramach Uniwersytetu Powszechnego także przed rokiem 1927, co potwierdza przeprowadzona częściowo kwerenda „Gazety Kaliskiej” za lata 1919–1926. 11 stycznia 1925 r. Łączkowska kontynuowała wykład

⁵⁹ *W Muzeum Ziemi...; B. Kunicki, Z dziejów Muzeum...*, s. 368–369.

⁶⁰ *Muzeum Ziemi Kaliskiej*, „ABC Kaliskie” 1929, nr 274, s. 8.

⁶¹ *Z Narod. Organizacji Kobiet*, „ABC Kaliskie” 1930, nr 100, s. 1.

⁶² *W. Poradowska, Z Uniw. powsz. im. Henryka Sienkiewicza*, „Gazeta Kaliska” 1927, nr 88, s. 3; *Z Narod. Organizacji Kobiet*, „ABC Kaliskie” 1930, nr 100, s. 1.

na temat *Dziadów* Adama Mickiewicza⁶³. W 1926 r. tematem wykładu ilustrowanego przeźrocami, który odbył się 17 lutego, była Maria Konopnicka i jej poemat *Pan Balcer w Brazylii*. Kolejny wykład – 11 marca tego roku, ilustrowany przeźrocami – poświęciła Łączkowska omówieniu *Wesela* Wyspiańskiego⁶⁴.

W sezonie 1927/1928 wygłosiła Łączkowska w cyklu „Literatura polska” sześć odczytów. Pierwsze dwa w październiku 1927 r. pt. „Romantyzm: *Balladyna*”. Na kolejnym wykładzie (16 XI 1927) mówiła Łączkowska o Adamie Asnyku. W styczniu 1928 r. tematem dwóch wykładów był Stanisław Wyspiański. Oba wykłady pt. „Wyspiański i piękny jego utwór *Wesele*” ilustrowane były przeźrocami. Ostatni wykład w sezonie 1927/28 z wykorzystaniem przeźroczy poświęciła Łączkowska utworowi Krasieńskiego *Irydion* (25 III)⁶⁵.

Pierwszy odczyt w sezonie 1928/1929 pt. „Deotyma jako improwizatorka” odbył się 14 października. Tematem kolejnego wykładu Łączkowskiej był Juliusz Słowacki, prelekcja pt. „Opowieść o Słowackim” ilustrowana przeźrocami miała miejsce 10 marca 1929 r., treścią jej było: dzieciństwo poety, samodzielna praca w Warszawie, pobyt za granicą, jego stosunek do matki, podróż do Ziemi Świętej oraz ostatnie lata życia⁶⁶.

W sezonie 1929/1930 Łączkowska była autorką trzech wykładów. Odczyt pt. „Orzeszkowa, wzór społeczniczki Polski” wygłosiła 24 listopada 1929 r. w 10-lecie istnienia Narodowej Organizacji Kobiet w Kaliszu. Wykład 16 lutego 1930 r. poświęcony był Eugeniuszowi Małaczewskiemu, autorowi nowel *Cor cordam Poloniae*, *Blokhaus pod Syreną*, *Baśka Murmańska*, *Koń na wzgórzu*. Poeta urodzony w 1885 r. w Humaniu zmarł na suchoty w Zakopanem w 1921 r., a odczyt nosił tytuł „Eugeniusz Małaczewski żołnierz-poeta doby współczesnej”. 30 marca 1930 r. Łączkowska mówiła nt. „Twórczość narodowa i religijno-mistyczna Zofii Kossak-Szczuckiej”. Prelegentka omówiła *Złotą wolność*, *Pożogę*, *Z miłości* oraz legendy o świętych: Antonim, Hieronimie, Andrzeju Boboli i Mikołaju⁶⁷.

W sezonie 1930/1931 wygłosiła Łączkowska tylko jeden odczyt „Jan z Czarnolasu” (miała wtedy 70 lat), który odbył się 19 października 1930 r. z okazji czterechsetletniej rocznicy urodzin poety⁶⁸.

⁶³ „Gazeta Kaliska” 1925, nr 8, s. 4; błędnie podana nazwa wykładowcy: Felicjan Łączkowski.

⁶⁴ „Gazeta Kaliska” 1926, nr 40, s. 3, nr 58, s. 3.

⁶⁵ „Gazeta Kaliska” 1927, nr 284, s. 3; „ABC Kaliskie” 1927, nr 9, s. 6; 1928, nr 13, s. 6; nr 21, s. 6; nr 86, s. 6.

⁶⁶ „ABC Kaliskie” 1928, nr 285, s. 1; 1929, nr 68, s. 1; nr 70, s. 8.

⁶⁷ Z *Uniwersytetu Powszechnego im. H. Sienkiewicza*, „ABC Kaliskie” 1929, nr 328, s. 1; 1930, nr 51, nr 94.

⁶⁸ Z *Uniwersytetu Powszechnego im. H. Sienkiewicza*, „ABC Kaliskie” 1930, nr 293, s. 1.

Działalność w innych organizacjach

Łączkowska działała także w kilku innych kaliskich organizacjach, w Towarzystwie Dobroczynności, Macierzy Szkolnej i Towarzystwie Oświatowym, Polskim Czerwonym Krzyżu, Towarzystwie Krajoznawczym.

Kaliskie Towarzystwo Dobroczynności rozpoczęło działalność w roku 1825, a zakończyło ją w roku 1849. W 1843 r. powstała Rada Opiekuńcza Zakładów Dobroczynnych Powiatu Kaliskiego, która przejęła większość funkcji Towarzystwa Dobroczynności, objęła prawie wszystkie sprawy ówczesnej opieki społecznej. Ponownie Towarzystwo zaczęło działać w Kaliszu w 1880 r. Niestety nie udało się ustalić od kiedy działała w nim Łączkowska.

Wiadomo, że w latach 1907–1910 wchodziła w skład zarządów instytucji zostających pod kierownictwem Towarzystwa Dobroczynności (schronisko dzienne św. Antoniego dla małych dzieci, sekcja rozdawnictwa odzieży biednym) oraz była opiekunką okręgu 2 Towarzystwa Dobroczynności obejmującego dzielnicę: Nowy Świat, Czaszki i Wydory⁶⁹.

Koło Polskiej Macierzy Szkolnej założone zostało w Kaliszu 8 września 1906 r., w skład jego zarządu weszła także Łączkowska⁷⁰. Powierzono jej opiekę nad szkółkami. Po zamknięciu kaliskiego Koła PMS, co nastąpiło w styczniu 1908 r.⁷¹, pracowała w Kole Wpisów Szkolnych w Kaliszu. Należała do grona założycieli Towarzystwa Oświatowego w Kaliszu. Zebranie organizacyjne zalegalizowanego Towarzystwa Oświatowego w Kaliszu, na którym odbyły się wybory władz stowarzyszenia, miało miejsce 25 maja 1909 r.⁷² Łączkowska pracowała w Towarzystwie do wybuchu I wojny światowej, będąc przez ten czas członkiem zarządu. W 1916 r., po wznowieniu działalności przez Macierz Szkolną, Łączkowska ponownie podjęła w niej pracę. Zebranie organizacyjne reaktywowanego Koła Polskiej Macierzy Szkolnej odbyło się 16 czerwca, wybrano wówczas zarząd, ale Łączkowskiej w jego składzie nie było⁷³. Wiadomo jednak, że później weszła do niego, bowiem w 1930 r. „stanowczo zrzekła się czynnego udziału w Zarządzie”⁷⁴.

Pierwsze posiedzenie kaliskiego Towarzystwa Czerwonego Krzyża miało miejsce 7 stycznia 1877 r.⁷⁵ Niewiele wiadomo na temat działalności Łączkowskiej w tej organizacji, choć „ABC Kaliskie” z 1931 r. podaje m. in.

⁶⁹ *Kalendarz na Szkołę Rzemiosł w Kaliszu na rok 1907; toż na rok 1908; toż na rok 1909; toż na rok 1910.*

⁷⁰ *Kalendarz na Szkołę Rzemiosł w Kaliszu na rok 1908*, s. 122.

⁷¹ *Sprawozdanie Zarządu Kaliskiego Koła Polskiej Macierzy Szkolnej*, „Gazeta Kaliska – Kaliszanie” 1917, nr 20.

⁷² *Zebranie Towarzystwa Oświatowego*, „Gazeta Kaliska – Kaliszanie” 1909, nr 118.

⁷³ *Sprawozdanie Zarządu...*

⁷⁴ „ABC Kaliskie” 1930, nr 29, s. 1.

⁷⁵ W. Kościelniak, K. Walczak, *Kronika miasta Kalisza*, Kalisz 1989, s. 140.

informację o walnym zebraniu Kaliskiego Oddziału PCK, które odbyło się 28 lutego, a wśród członków tej organizacji wymienione było także nazwisko F. Łączkowskiej⁷⁶.

DZIAŁALNOŚĆ PUBLICYSTYCZNA

Na łamach miejscowej prasy Łączkowska publikowała wspomnienia, artykuły dotyczące wychowania, biblioteki oraz tłumaczenia z angielskiego i niemieckiego. W „Gazecie Kaliskiej” ogłosiła szereg artykułów dotyczących dziecka i jego wychowania, m. in. *Co to jest gimnastyka rytmiczna?* (1910), *Mikołaj Rej jako pedagog* (1905), odczyt *Dusza dziecka* (1907), wygłoszony wcześniej na zjeździe Towarzystwa Rolniczego w sekcji gospodarstwa kobiecego. O rozwoju fizycznym młodego pokolenia pisała w *Kwestii na czasie* (1910), o systemie wychowawczym w artykule *Stulecie dziecka* (1904). W 1919 r. opublikowała artykuł na temat biblioteki im. Adama Mickiewicza pt. *Biblioteka Mickiewiczowska*. Pisała o niej jeszcze w 1928 r. w wydawnictwie *Kaliska jednodniówka listopadowa 1918–1928* w artykule *Biblioteka Publiczna im. Adama Mickiewicza w Kaliszu. Zarys historyczny*.

W „Ziemi Kaliskiej”, wydawanej przez Towarzystwo Przyjaciół Książki, zamieściła Łączkowska swoje wspomnienia o powstaniu i pierwszych latach działalności kaliskich piątek literackich (*Co mnie skłoniło do zapoczątkowania „piątek”*, 1931) oraz wspomnienia dotyczące szkolnictwa kaliskiego (*Moje wspomnienia o tajnym średnim szkolnictwie polskim w Kaliszu*, 1931). Na łamach „Ziemi Kaliskiej” (1931) w artykule *W sprawie biblioteki naukowej w Kaliszu* polemizowała ze Stefanem Dybowskim na temat potrzeby takiej placówki w mieście. Łączkowska uważała, że rolę taką mogłaby pełnić Biblioteka im. A. Mickiewicza, z czym nie zgadzał się S. Dybowski, twierdząc, że jest to tylko wypożyczalnia książek. Zdaniem Łączkowskiej, włączenie się w prace biblioteki znanych kaliskich bibliofilów (Władysław Kwiatkowski, S. Dybowski) pozwoliłoby z czasem na przekształcenie księżnicy mickiewiczowskiej w placówkę naukową.

W prasie wspominała także zmarłe działaczki społeczne i oświatowe – Halinę Kozuchowską („Ziemia Kaliska” 1931), sodaliskę Marię z Jurszów Sokołowską („ABC Kaliskie” 1931), a także uczennicę Jasię Krzymuską, córkę lekarza kaliskiego, zmarłą w wieku 15 lat (tamże 1931).

W *Kalendarzu na Szkołę Rzemiosł w Kaliszu na rok 1907* w pracy *Spółka włościańska w Gadowie* opisała działalność handlowej spółki rolniczej, założonej

⁷⁶ „ABC Kaliskie” 1931, nr 68, s. 6.

we wsi Gadów w sierpniu 1905 r. oraz otwarcie sklepu udziałowego za osiągnięte przez członków dywidendy. O roli zabaw ruchowych i zabawek w życiu dziecka pisała w artykule *Zabawy dziecięce* na łamach *Kalendarza... na rok zwyczajny 1909*.

Czy dziś po 68 latach od śmierci Łączkowskiej można powiedzieć, jakim była człowiekiem? Oprzeć się można tylko na opinii jej współczesnych. Próbę odpowiedzi na to pytanie mogą stanowić fragmenty artykułów opublikowanych w „ABC Kaliskim” po jej śmierci. W artykule *W muzeum Ziemi Kaliskiej zawieszono portret założycielki ś.p. Felicji Łączkowskiej* napisano: „Zgasła i odeszła od nas nigdy i przez nikogo niezastąpiona ta dzielna pracownica społeczna, która przez lat 22 z wielkim napięciem nerwów i pod ciągłą grozą rewizji, prowadziła tajne kursy nauczania języka, historii, literatury polskiej”. I dalej w tym samym artykule: „W niedzielę dyżurowała w Muzeum, była sekretarką w Macierzy Szkolnej i przewodniczącą «Piątków», które oprzemieniała właściwym sobie humorem. Zawsze miała na ustach krzepiące słowa, zawsze wejrzenie młodych ku gwiazdzie nadziei umiała skierować. Ta niespożyta, wiecznie młodzieńcza wiara w przyszłość płynęła na równi z jej psychiki, jak i z przesłanek jej filozofii. Ś.p. Felicja niosła oświaty kaganiec, a tak prostym i niedbałym wdziękiem, jak się nosi kwiat. Dziwiły ją pochwały, jakby nie odczuwała swojej wspaniałości. Podstawowym rysem jej natury była dobroć, więc dobro czciła jako zasadę bytu, jako ideę, do której z prawa rządu świata należą. W rozmowie ze śp. Felicją uderzała nas zawsze niefrasobliwość, pogoda i głęboki spokój. Myślało się wówczas o tych błogosławionych, które stąpając po drogach życia, porzucają aureolę”⁷⁷.

Jadwiga Janowiczowa, jedna z uczestniczek „piątków literackich” napisała po śmierci prezeski: „Tyle serdecznego żalu, taka pustkę niewiele osób po sobie zostawia. [...] Cechowała ją słoneczna pogoda ducha, chociaż życie nie szczędziło jej ciosów, miała zmartwienia i kłopoty, jak wszyscy, ale smutki swoje chowała dla siebie, dla drugich miała ujmujący uśmiech, wesoły żart, subtelny dowcip. Roztaczała koło siebie atmosferę spokoju i wesołości. Każdy w jej obecności czuł się rozumniejszym i weselszym. Miała dar wydobywania z duszy ludzkiej dodatnich walorów. [...] Jako przewodnicząca «Piątku» była niezastąpiona. Będąc uprzejmą, miłą i serdeczną, umiała silną dłońią nadawać kierunek zebraniom. Nazywaaliśmy ją dyktatorem, tak stanowczo przeprowadzała swoje dobre pomysły”⁷⁸.

⁷⁷ *W Muzeum Ziemi Kaliskiej...*, s. 10.

⁷⁸ J. Janowiczowa, *Wspomnienie*, „ABC Kaliskie” 1932, nr 270, s. 6.

Bibliografia twórczości Felicji Łączkowskiej

- Biblioteka Mickiewiczowska*, „Gazeta Kaliska” 1919, nr 110.
- Biblioteka Publiczna im. Adama Mickiewicza w Kaliszu. Zarys historyczny*, [w:] *Kaliszka jednodniówka listopadowa 1918–1928*, Kalisz 1928, s. 17–18.
- Co mnie skłoniło do zapoczątkowania „piątek”*, „Ziemia Kaliska” 1931, nr 1/3, s. 3–5.
- Wspomnienie założycielki kółka, przypominające genezę i pierwsze lata działalności.
- Co to jest gimnastyka rytmiczna?* „Gazeta Kaliska” 1910, nr 114, s. 1.
- Dusza dziecka. (Z psychologii dziecka). Odczyt wygłoszony przez F. Łączkowską na zjeździe Towarzystwa rolniczego w sekcji gosp. kobiecego*, „Gazeta Kaliska” 1907, nr 156, s. 1–2, nr 157, s. 1; nr 158, s. 1–2.
- Kącik językowy*, „Gazeta Kaliska” 1911, nr 48, s. 3.
- Kwestia na czasie* [F.Ł.], „Gazeta Kaliska” 1910, nr 204, s. 1–2.
- Rozwój fizyczny młodego pokolenia.
- List otwarty do kobiet Ziemi Kaliskiej*, „Gazeta Kaliska” 1920, nr 45.
- Krytyka mody, popieranie wyrobów krajowych.
- Mikołaj Rej jako pedagog*, „Gazeta Kaliska” 1905, nr 179, s. 1.
- Moje wspomnienia o Halinie Kozuchowskiej*, „Ziemia Kaliska” 1931, nr 1–3, s. 21–23.
- Moje wspomnienia o tajnym średnim szkolnictwie polskim w Kaliszu*, „Ziemia Kaliska” 1931, nr 4/12, s. 95–98.
- Pozgonne* [F.Ł.], „ABC Kaliskie” 1931, nr 91, s. 6.
- Wspomnienie o Marii z Jurszów Sokołowskiej.
- Spółka włościańska w Gadowie*, [w:] *Kalendarz na Szkołę Rzemiosł w Kaliszu na rok 1907*, Kalisz 1907, s. 12–16.
- Stulecie dziecka*, „Gazeta Kaliska” 1904, nr 339, s. 1–2; nr 341, s. 1.
- System wychowawczy.
- Śp. Jasia Krzymuska. Z żalobnej karty*, „ABC Kaliskie” 1931, nr 163, s. 6.
- Wspomnienie o uczennicy gimn. ss. nazaretanek, najmłodszej córce doktorostwa Krzymuskich, zmarłej 31 maja 1931 r. w wieku 15 lat.
- Stowarzyszenie udziałowe i spożywcze*, „Gazeta Kaliska” 1902, nr 11, s. 41–43, nr 18, s. 49–50, nr 25, s. 57–58.
- Świątynia poznania. (Naśladownictwo z niemieckiego)* [Felicja Ł.], „Gazeta Kaliska” 1904, nr 119, s. 1.
- W sprawie biblioteki naukowej w Kaliszu*, „Ziemia Kaliska” 1931, nr 1–3, s. 38–40.
- Polemika ze Stefanem Dybowskim, autorem artykułu *Biblioteka regionalna kaliska* zamieszczonego w „Ziemi Kaliskiej” 1930, nr 8/9, s. 266–268.
- Wakacje a praca społeczna* [F.Ł.], „Gazeta Kaliska” 1911, nr 141, s. 1.
- Wspomnienie pośmiertne: ś.p. Feliks Jastrzębiec-Przedpełski*, „ABC Kaliskie” 1931, nr 338, s. 6.

Inżynier, syn prezydenta miasta Kalisza.

Współczesny nowelista, „Gazeta Kaliska” 1903, nr 125, s. 6.

Piotr Altenberg.

Wycieczka do Ostroga Wołyńskiego, „Gazeta Kaliska” 1902, nr 255, s. 2–3, nr 257 s. 2–3.

Zabawy dziecięce, [w:] *Kalendarz na Szkołę Rzemiosł w Kaliszu na rok zwyczajny 1909*, Kalisz 1908, s. 35–39.

Przekłady

Hantleben Otto Erich, *Praktyczny idealista*, „Gazeta Kaliska” 1902, nr 67, s. 106.

Przekład dowolny.

Najcenniejsze zabytki „Brytańskiego [!] muzeum”, „Gazeta Kaliska” 1902, nr 113, s. 163–164, nr 120, s. 171–172.

Oberberg Mary, *Angielski Uniwersytet dla kobiet. Przekład z niemieckiego*, „Gazeta Kaliska” 1902, nr 99, s. 147–148, il.; nr 106, s. 155–156, il.

Opracowania

Andrysiak Ewa, *Łączkowska Zadora Felicja (1860–1932), nauczycielka, działaczka społeczna i oświatowa*, [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej: ziemi kaliskiej*, t. 1, red. H. Tadeusiewicz, Kalisz 1998, s. 184–185.

Biblioteka Mickiewiczowska. Sprawozdanie z działalności za lata 1914, 1915, 1916, 1917 i 1918, „Gazeta Kaliska” 1919, nr 110, s. 5.

Także historia biblioteki.

Bohowiczowa E., *Katakumby kaliskie. Kartki ze wspomnień...*, „ABC Kaliskie” 1932, nr 175, s. 8, 193, s. 6, 194, s. 6 (m. in. „piątki literackie”).

Bohowiczowa E., *Pamięci zacnej śp. Felicji Łączkowskiej*, „ABC Kaliskie” 1932, nr 272, s. 6.

Cześć pośmiertna. Oddanie holdu śp. Felicji Łączkowskiej, „ABC Kaliskie” 1932, nr 299, s. 8.

Odsłonięcie portretu F. Łączkowskiej w Bibliotece im. A. Mickiewicza w Kaliszu (X 1932).

e.b., *Z ogólnego zebrania Koła Macierzy*, „ABC Kaliskie” 1930, nr 29, s. 1.

M. in. rezygnacja Łączkowskiej z czynnego udziału w zarządzie.

Gołębowski S. Z., *Łączkowska Maria Felicja (1859–1932), nauczycielka, działaczka społeczna i oświatowa*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 18, s. 310.

Janowiczowa J., *Wspomnienie [o F. Łączkowskiej]*, „ABC Kaliskie” 1932, nr 270, s. 6.

Jubileusz Piątków Literackich, Kalisz 1931, 42 s., 8 tabl.

- Kalendarz na Szkołę Rzemiosł w Kaliszu na rok 1907, 1908, 1909, 1910.*
- Kostro J., *Śp. Felicja Łączkowska*, „ABC Kaliskie” 1932, nr 269, s. 6.
- Ku czci Felicji Łączkowskiej 1886–1926 – uczennice*, Kalisz [1926], [8] s.
Księga pamiątkowa wydana przez uczennice Felicji Łączkowskiej, zawierająca przemówienie z uroczystości jubileuszu 40-lecia pracy społeczno-pedagogicznej wygłoszone 13 czerwca 1926.
- Kunicki B., *Z dziejów Muzeum Ziemi Kaliskiej*, „Rocznik Kaliski” 1973, s. 365–373.
- Łączkowska Felicja* [nekrolog], „Ziemia Kaliska” 1932, nr 1, [1] k. tabl. luzem.
- M. K., *Poświęcenie nowego lokalu czytelnicy im. A. Mickiewicza*, „ABC Kaliskie” 1928, nr 303, s. 1.
- M. K., *Śp. Felicja Łączkowska. Zgon działaczki społecznej w Kaliszu*, „ABC Kaliskie” 1932, nr 265, s. 6.
- Poczet członków polskich towarzystw bibliofilskich w r. 1928*, Warszawa 1928, s. 11.
- Poświęcenie nowego lokalu Biblioteki A. Mickiewicza*, „ABC Kaliskie” 1928, nr 296, s. [1].
- Przeniesiona Biblioteka im. A. Mickiewicza*, „ABC Kaliskie” 1928, nr 285, s. 8.
Przeniesienie do lokalu na ul. Marszałka Piłsudskiego.
- Słów kilka o śp. Felicji Łączkowskiej wypowiedziane przez Zofię Kononowiczową na „Piątku” u p.p. Majorostwa Nowina-Nowickich*, „ABC Kaliskie” 1932, nr 351, s. 8.
- W Muzeum Ziemi Kaliskiej zawieszono portret założycielki ś.p. Felicji Zadora-Łączkowskiej*, „ABC Kaliskie” 1932, nr 369, s. 10.
O działalności F. Łączkowskiej, m. in. o Muzeum Pomocy i Pokazów Szkolnych.
- Walczak K., *Biblioteki Kalisza i ich miejsce w życiu kulturalnym miasta 1793–1945*, Kalisz 1995, s. 179–191, Biblioteka i Czytelnia Publiczna im. Adama Mickiewicza.
- Wąńka D., *Kalisz i ziemia kaliska na łamach „Gazety Kaliskiej” w latach 1893–1914*, Kalisz 1998, według indeksu.
- Wende A., *Łączkowska Felicja (12 VIII 1860 – 25 IX 1932) nauczycielka, działaczka ośw., fundatorka i współorganizatorka biblioteki*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa–Łódź 1972, s. 534–535.
- Z ogólnego Zebrania Bibl. im. Mickiewicza*, „ABC Kaliskie” 1928, nr 268, s. 1.
- Z Rady Miejskiej*, „ABC Kaliskie” 1933, nr 153, s. 8.
M. in. przemianowanie ul. Parkowej na Felicji Łączkowskiej.
- Z Uniwersytetu Powszechnego im. H. Sienkiewicza*, „ABC Kaliskie” 1929, nr 328, s. 1.
Odczyt F. Łączkowskiej o Elizie Orzeszkowej.
- Z Uniwersytetu Powszech. im. H. Sienkiewicza*, „ABC Kaliskie” 1930, nr 51, s. 2.
Streszczenie odczytu F. Łączkowskiej o poecie Eugeniuszu Małaczewskim (ur. 1895).
- Z Uniwersytetu Powsz. im. H. Sienkiewicza*, „ABC Kaliskie” 1930, nr 94, s. 2.

Streszczenie odczytu F. Łączkowskiej nt. „Twórczość narodowa i religijno-mistyczna Z. Kossak-Szczuckiej”.

Z *Uniwersytetu Powszech. im. H. Sienkiewicza*, „ABC Kaliskie” 1930, nr 293, s. 1.

Odczyt F. Łączkowskiej nt. Jana z Czarnolasu (Kochanowskiego).

Z *ad o r a M.*, *Wspomnienia „Piątkowe”*, „Goniec Kaliski” 1924, nr 9–13.

Kartki z ruchu umysłowego i społecznego kobiet kaliskich w latach 1892–1912. Drugie dziesięciolecie zebrań piątkowych.

Zawieszenie portretu śp. Felicji Zadora-Łączkowskiej w lokalu Muzeum Kaliskiego, „ABC Kaliskie” 1932, nr 364, s. 8.

Ewa Andrysiak

**FELICJA ŁĄCZKOWSKA (1860–1932) –
THE TOUNDER OF PUBLIC LIBRARY AND SOCIAL ACTIVIST**

In the article, there has been presented the figure of Felicja Łączkowska (1860–1932), the citizen of Kalisz, the teacher, author of many articles and community worker. She was active in many educational, cultural and social societies. The article recalls „literary fridays”, which Łączkowska had presided over for years. It also resembles her activity in the Public Library by name of Adam Mickiewicz in Kalisz, which was created by Łączkowska. In the end it tells us about her work by founding the Museum of Kalisz region, her activity in the Kalisz Society of the Friends of the Book and lectures at the Universal University by name of H. Sienkiewicz.